

múzeumnegyed

Emigráció Múzeum, Gdynia
Perger István felvétele

SÜVEGES GRÉTA
KARSKI ÖRÖKSÉGE
A KORTÁRS LENGYEL EMLÉKEZETPOLITIKA
HÁROM INTÉZMÉNYE

I Jan Karski, a lengyel ellenállási mozgalom és a háború utáni múltfeldolgozás egyik legjelentősebb alakja, 2000-ben hunyt el Washingtonban. A második világháború kitörése után közvetlenül szovjet hadifogságba került, ahonnan megszökve a lengyel ellenálláshoz csatlakozott. Kapcsolattartó volt a mozgalom és a száműzetésben működő lengyel kormány között, mígnem a Gestapo foglyul ejtette és brutálisan megkínozta. 1942 folyamán több alkalommal beszökött a varsói gettóba. A lengyel kormány diplomáciai munkájának köszönhetően, jelentéseit, többek között a gettóról, eljuttatta a brit és később az amerikai felső vezetésnek. A híreket hitetlenséggel vagy közömbösséggel fogadták. Elie Wiesel és Claude Lanzmann az elsők között figyeltek fel Karski jelentőségére, és még életében megszólalásra bírták a mellőzött szemtanút.

a mellőzött
szemtanú

I Jan Karski életének egyik nagy kérdése, hogy küldetése, miszerint hírt szerezni a borzalmakról és közvetíteni, sikeres volt-e. Lanzmann 1978-ban két nap alatt készítette el vele riportját *Shoah* című dokumentumfilmjéhez. Az első nap felvételén Karski szigorúan meghatározta, mi volt a küldetése, és magabiztosan kijelentette, a megbízatást teljesítette. A második napi felvétel azonban a megrendültségét már felfedő, néma, olykor a szobából eltűnő férfit mutatja. A gettóról beszél és arról, hogy kik kísérték el a gettóba és miként bízták rá mindazokat a híreket, amelyeket feltétlenül el kellett juttatnia a Nyugatra, mondván: a világ nem mehet el szótlantul mellettük. Karski élete arra mutat rá, mit jelent tudni és tudatni. Egyaránt veti fel a Nyugat és a náci Németország német polgárainak felelősségét abban, hogy az események tudatában cselekedtek-e vagy sem. Karski nem hoz ítéleteket, nincsenek sarkos kijelentései, egészen egyszerűen mesél. A megrendültség, a hosszú és mozdulatlan némaság azonban tanújelei a látott borzalmak elmondhatatlanságának, valamint annak, hogy a tudás birtokában miként maradt néma a világ.

mit jelent tudni
és tudatni

I Az emlékezetpolitika és múltfeldolgozás ezt a némaságot töri meg. A létrehozott intézmények pedig a tudni és tudatni elvét követve képviselik mindazt, amelynek a hiányából következő fájdalomnak Karski egy életen át hordozója volt. Az elmúlt évtized Lengyelországban az emlékezetpolitika és múltfeldolgozás jegyében telt. Ennek bizonyítéka a különböző múzeumok, kulturális intézmények megszületése. Természetesen, Magyarországhoz hasonlóan, itt sem olyan

emlékezetpolitika
és múltfeldolgozás

múzeumok,
kulturális
intézmények
megszületése

evidens a közös narratíva, de mégis egy jól kirajzolódó intézményrendszer született meg az elmúlt években. Ilyen a 2004-ben, a hatvanadik évfordulóra létrehozott Varsói Felkelés Múzeuma, a varsói Citadellára az elmúlt években felköltöztetett Katyń Múzeum, az interaktív, eredeti tárgyakat majdnem teljesen nélkülöző történelmi múzeum, a Brama Poznania (2014) vagy a History Meeting House (2006) varsói kulturális központ, ami a huszadik századi Kelet-Közép-Európa és Varsó város történetével foglalkozik. Ezen munka azonban három új és adott esetben kevésbé ismert intézményre koncentrál: a varsói POLIN – A lengyel zsidók történelmi múzeumára (2013), a gdański Európai Szolidaritás Központra (2014), valamint a gdyniai Emigráció Múzeumra (2015). Az esszé a Lengyel Kulturális Intézet által meghirdetett és finanszírozott négynapos tanulmányi útnak köszönhetően jöhetett létre.¹

[1] Ezúton is köszönettel tartozom Jarosław Bajaczyknak, a budapesti Lengyel Kulturális Intézet igazgató-helyettesének, aki személyes jelenlétével is hozzájárult a mai lengyel kultúrpolitika megismeréséhez, az intézmények meglátogatásával pedig a szociokulturális viszonyok megértéséhez. Továbbá külön köszönet a képekért Perger Istvánnak, a program egyik résztvevőjének.

[2] Oyneg Shabbos kódnévvel, Emanuel Ringelblum egy történészekből, írókból, rabbikból és szociális munkásokból álló csoportot hozott létre, amelynek célja volt, hogy dokumentálják az életet a varsói gettóban. A gyűjtés 1939-től 1943-ig tartott, és a beálló deportálások idején tejes- és egyéb fémdobozokba rejtették az iratokat, majd elásták őket. Ringelblumot és családját az őket elrejtő lenyelvekkel együtt végezték ki 1944-ben. A Ringelblum Archívumként is emlegett, haterzer darabos dokumentumgyűjtemény adja a Jewish Historical Institute anyagának magját.

POLIN (VARSÓ)

A POLIN talán többek számára a legismertebb, jelenleg „sztár múzeuma” az európai kulturális szcénának. 2013 áprilisában adták át az épületet, 2014 októberében pedig megnyitották a múzeum állandó, a lengyel zsidó történelem elmúlt ezer évét bemutató kiállítását.

A 2014-es megnyitót huszonkét évnyi kutató- és adománygyűjtő munka előzte meg. Az első kezdeményezések Grażyna Pawlak nevéhez köthetők, aki a Jewish Historical Institute egyik vezetőjeként a washingtoni United States Holocaust Memorial Museum megnyitójáról inspirálva érkezett vissza Varsóba, hogy megvalósítsa álmát. Az Association of the Jewish Historical Institute keretein belül célja az Élet Múzeuma (Museum of Life) létrehozása volt, ami a lengyel zsidók történetét mutatja be. Az elgondolás pedig éppen a megbecsült amerikai intézmény kritikájából indult ki, ami szerint a washingtoni múzeum nem foglalkozik bizonyos kulcskérdésekkel: kik voltak az elpusztított zsidók, és mi pusztult el az emberekkel együtt.

Az intézmény létrehozása hamar közös, lengyel-zsidó érdeké vált. Az 1943 májusában elpusztított Nagy Zsinagóga könyvtárát gondozó, jelenleg is kiemelt örökségvédelmi tevékenységet folytató The Emanuel Ringelblum Jewish Historical Institute² épületét szerették volna bővíteni. A terv építészeti szempontból technikai akadályokba ütközött, így új helyszín után kellett nézni. Ez viszont a múzeumi koncepció teljes újragondolását követelte meg. Yeshayahu Weinberg, a tel avivi Beit Hatfutsot (Diaspora Museum) legelső igazgatója és kurátora ekkor csatlakozott a projekthez, ami az új szemléletet is magában hordozta.

*a cél az ezeréves
lengyel-zsidó
együttélés narratív
reprezentációja
volt.*

[3] Jan Nowak-Jeziorański (1914–2005) lengyel újságíró, író, politikus, a Honi Hadsereg egyik legismertebb ellenállója, később a Szabad Európa tudósítója, majd Ronald Reagan és Jimmy Carter amerikai elnökök biztonsági tanácsadója.

[4] Jan Karski (1914–2000) második világháborús lengyel ellenálló és hírszerző, a háború után emigrált az Egyesült Államokba. A Georgetown Universityn doktorált, majd kelet-európai és nemzetközi tanulmányok területén lett egyetemi oktató. Karski az első közzétett volt, aki hírt vitt a Nyugatnak a varsói gettóról, valamint a német megsemmisítő táborokról.

[5] Zbigniew Brzezinski (1928–) lengyel-amerikai politikus, politológus, geostratégia, 1977 és 1981 között Jimmy Carter nemzetbiztonsági főtanácsadója, a kelet-európai reformtörekvések támogatója, a politikatudomány elismert szakembere.

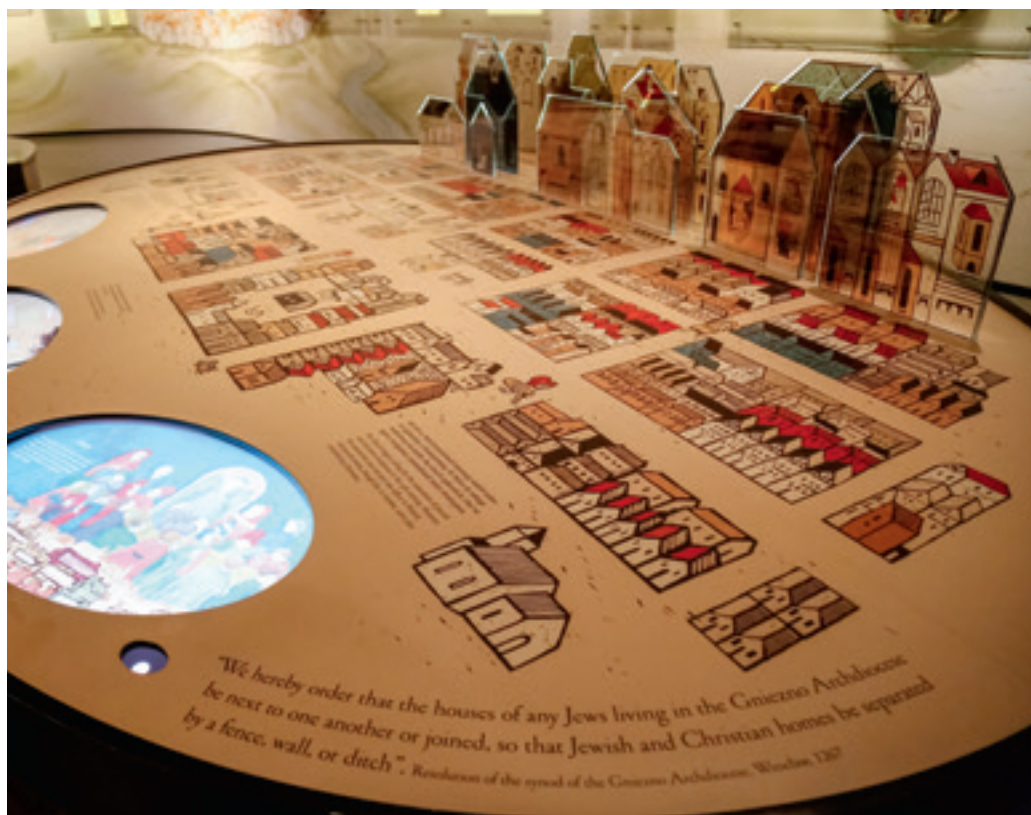
A szemléletváltás lényege, hogy lecserélték azt a bevett koncepciót, hogy régi és egyben eredeti tárgyakkal töltsék meg a múzeumi teret, helyette inkább új installációk létrehozásával digitalizálták és interaktívvá tették az emlékeket, forrásokat. A cél az ezeréves lengyel-zsidó együttélés narratív reprezentációja volt. Mindez azonban egy erre a célra létrehozott épület megvalósítását kívánta, ami nem is váratott sokat magára. A múzeumi alap Varsó városvezetésének támogatásával a régi zsidó negyed, Muranów, valamint a porig rombolt varsói gettó helyén kapott tizenháromezer négyzetméter területet. A telek, mára a múzeum körüli park egyik felében található az 1948-ban felállított, Leon Suzin által tervezett *Emlékmű a Gettó Hőseinek*. Korábban ez a környék volt a Királyi Tüzérség központja, később a Gęsiówka néven ismert börtön, majd 1942 áprilisa után a *Judenrat* (helyi zsidókat képviselő tanács) irodáinak központja. A varsói felkelés leverésével és megtorlásával néptelenné lett városrészben a hatvanas évekig működött a Gęsiówka börtön, amely a világháború előtt a lengyel hadsereg katonai börtöne volt, a második világháború alatt a németek először átnevelő, majd koncentrációs táborrá alakították, 1945-től 1956-ig pedig a szovjet NKVD és a lengyel kommunista állam titkosrendőrségének börtöne és munkatáborra lett. A terület szürke zónája volt a városnak a hatvanas években történt beépítéséig és parkosításáig. Ezen a történelmileg erősen terhelt és szimbolikus helyszínen kapott építési engedélyt az Association of the Jewish Historical Institute, hogy az Élet Múzeumaként is hivatkozott intézményt létrehozza.

Grażyna Pawlaknak köszönhetően jött létre a Tiszteletbeli Bizottság (Honorary Committee), amelynek vezetésére sikerült megnyerni Izrael leköszönő elnökét, Chaim Herzogot, valamint a Lauder Alapítványt vezető Ronald S. Laudert. Olyan fontos embereket is bevontak a bizottság munkájába, mint a háború utáni rádiós karrierjéről híres Jan Nowak-Jeziorański,³ a korábban már említett Jan Karski,⁴ valamint a még élő neves politológus, Zbigniew Brzezinski.⁵ Nehéz magyar kontextusba átültetni, mit is jelent a fent említett személyek szellemi támogatása. A huszadik századi lengyel történelemnek több identitásközösséget átfedő alakjai bonyolultan árnyalják a második világháború lengyel-zsidó veszteségeinek narratíváját és azok közös elismerését. Karski egy életen át dolgozott mellőzöttek és bizony meghasonlottan a holokauszt lengyelországi

*A megrendültség, a hosszú és mozdulatlan
némaság azonban tanújelei a látott borzalmak
elmondhatatlanságának, valamint annak, hogy a tudás
birtokában miként maradt néma a világ.*

Gwoździec fa zsinagógájának másolata, POLIN, Varsó
Perger István felvétele

Az első lengyelországi zsidó letelepedőkre emlékező interaktív tábla
POLIN, Varsó
Perger István felvétele

történetének feldolgozásáért. Szikár, elgondolkodó, rézbe öntött arca ma a látogatóra tekint a múzeum bejáratához vezető járda mellett, háttérben a gettó-lázadás emlékművével.

¶ Mindezekkel együtt természetesen Lengyelországban is van példa az erősen szétszakadó zsidó és nem zsidó háborús emlékezetre, amelyre szokatlanul sok kimondó írásában hívja fel a figyelmet Jan T. Gross.⁶ Lengyelország, Magyarországhoz hasonlóan, szintén azon kelet-európai országok közé tartozik, amelyeknek nem csupán az áldozat szerepe jutott, de elkövetői is voltak a zsidó lakosság elleni atrocitásoknak. Ezt azonban szívesen kerüli ki a hivatalos történelmi narratíva. A lengyel felelősséget a német és szovjet megszállás valóban súlyos áldozati szerepével, terhével ütköztetik, és teszik a két állapotot összeegyeztethetlenné. Gross tanulmányában adatokkal, személyes és bírósági tanúvallomások kínosan valóságos kontextusával tárja az olvasó elé azt, hogy mit követtek el kényszerből és kényszer hiányában a lengyelek a jedwabnei⁷ zsidók kiirtásakor. Megállapítja, hogy nem volt külső kényszer. A történész arra akar fényt deríteni, mennyire lehet a megszállások kényszerére hivatkozni a pogrom elkövetésekor, és igyekszik megfejtetni a kollaboráció lényegét. Éppen ezért Jedwabne az egyik kezdőpontja a holokauszt történetét bemutató termeknek a múzeum állandó kiállításában. Mindezen ismeret fényében pedig az is érthető, hogy miért lett az eset ikonikus mind a második világháborús történetek, mind pedig a lengyel emlékezetpolitika szempontjából.

¶ A múzeum egyik különlegessége, hogy eredeti tárgyakat alig mutat be a tárlat. Ez az új muzeológiai irányzatok egyik leginkább figyelemreméltó változtatása. Korábban a legtöbb múzeum a hitelesség azon eszményéből indult ki, hogy a valóság csak eredeti tárgyakon keresztül mutatható be. Amit azonban a POLIN bemutatni igyekszik, az egy olyan ezeréves múlt, amelynek legkorábbi leletei már alig fellelhetők, későbbi emlékei pedig vagy teljesen elpusztultak, vagy csak hiányosan maradtak fenn. Ennek egyik legfájdalmasabb megjelenítése az a jeruzsálemi Izrael Múzeumban található videó, amelyet a lengyel, ukrán és fehér-orosz, jóformán mind egy szálíg elpusztított vagy enyészetté lett fa zsinagógák képeiből válogattak össze. Erre a hiányra reflektál a Handshouse Studio által újraalkotott gwoździeci (ma Ukrajna) fa zsinagógabelső, valamint a két háború közötti, már fenyegetett, de második aranykorát élő jiddis nyelvű zsidó kultúra nyomtatott és képi világának audiovizuális anyagai, interaktív feldolgozása. A múzeum igazgatója, prof. Barbara Kirshenblatt-Gimblett így ír erről: „Hétfelvonásos történelmi színházat készítettünk el prológussal és epilógussal. A kiállítás tudósok, kurátorok, tervezők és filmesek, festők, aranyozók és interaktív tervezők nagyszerű közös munkájának az eredménye.”⁸ Érdekesség, hogy

[6] Jan T. Gross: *Szomszédok. A jedwabnei zsidók kiirtása*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, Max Weber Alapítvány, 2004.

[7] Jedwabne: 1941. július 10-én, a német megszállás idején, de német utasítás nélkül, egy pogrom-hullám egyik áldozata. Lengyel lakosok különös kegyetlenséggel kezdtek el lemészárolni a zsidó lakosságot, majd a nagyobb tömeget az egyik lengyel lakos csűrjébe terelték, és a csűr az emberekkel együtt felgyújtották. Megközelítőleg háromezrézven embert gyilkoltak meg ezen a napon korra és nemre való tekintet nélkül a szó szerinti szomszédok.

[8] *In the Beginning was the Dream*. 1993–2014: *Creating the Museum of the History of Polish Jews*. Warszawa, Muzeum Historii Żydów Polskich, Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, 2014. 235.

a kiállítás arculatának megtervezésével azt a Nizio Design Internationalt bízták meg, amely a túlzott teatralitással és díszletszerűséggel is kritizált Varsói Felkelés Múzeumának kiállítását is jegyzi. Utóbbi intézmény nem mellesleg a budapesti Terror Háza inspirációjaként is ismert.

¶ Rainer Mahlamäki, a Lahdelma & Mahlamäki Studio finn építész tervezte az épületet, amely kívülről egy szigorú vonalvezetésű, belülről hullámba oltott üvegpalota, mégis szerényen illeszkedik a park által körülvevett, újraépült városrész hangulatába. Az épület egészen közvetlenül a gettóemlékmű pozitív töltetű, kitörést ábrázoló nyugati irányú domborművével néz szembe. Ebben a kontextuális környezetben lehet belépni a múzeum különös új terébe. A finn építész a múzeum létrehozásáról szóló lengyel–angol nyelvű kiadványban villantja fel azt az értelmezési lehetőséget, miszerint az épület a Vörös-tenger és egyben a zsidók egyiptomi kivonulásának szimbóluma. Marian Turcki, a múzeumi bizottság egyik elnöke szintén a képre hivatkozva emeli ki a projekt jelentőségét, amelynek résztvevői a múzeum létrehozásával áthaladtak egy határt jelentő Vörös-tengeren. Talán sokak számára megkérdőjelezhető a múzeum esetleg túlzott aktivitást, mintsem passzív befogadást igénylő állandó kiállítótere. Mégis, az intézmény oktatási és kulturális jelentősége vitathatatlan. A lengyel és nemzetközi együttműködés tekintetében példátlan nagyvonalúsággal és szakértelemmel kivitelezett POLIN létrejötté mérföldkő a háború utáni lengyel emlékezetpolitika történetében és a második világháború közös narratívájának létrehozásában.

az épület
a Vörös-tenger és
egyben a zsidók
egyiptomi
kivonulásának
szimbóluma

EUROPEAN SOLIDARITY CENTRE (GDAŃSK)

¶ 1998-ban Paweł Adamowicz, Gdańsk Városi Tanács vezetője, valamint Jerzy Kukliński történész közös elhatározása volt, hogy múzeumot hozzanak létre a Szolidaritás mozgalom emlékére. Ez a terv a Polish Roads to Freedom Solidarity Museum projektjeként született meg. Egy évre rá Lech Wałęsa, a Lech Wałęsa Intézet, Tadeusz Gocłowski gdański érsek, a Szolidaritás szakszervezet, a Gdański Hajógyár, valamint a Pomerániai Vajdaság összefogásával jött létre az intézmény megszületését előkészítő Európai Szolidaritás Központ Alapítvány. 2006-ban Gdańsk város polgármestere létrehozta az Európai Szolidaritás Központ Irodát, egy évvel később pedig ugyanezen a néven a kulturális intézményt is. Az Európai Szolidaritás Központ (angol rövidítése alapján a továbbiakban ESC) maga által kiemelt négy legfontosabb célkitűzése: 1. a Szolidaritás mint a kommunista rendszer elleni és demokratikus mozgalom emlékezte;

a Szolidaritás
mozgalom
emlékére

[9] Joanna Sidorczak-Heinsohn, Barbara Szczerbowska, Bogusław Rutcki (szerk.): *European Solidarity Centre. Architectural Competition Results Gdańsk 13 XII 2007*. Gdańsk: Civic Agency, 2008.

önálló
identitásnak
számít Gdańsk
városa

2. a Szolidaritás mozgalom értékein alapuló új civil, szakszervezeti, nemzeti kezdeményezések páneurópai és egyetemes rendben való támogatása; 3. a szabadságért, igazságért, demokráciáért és emberi jogokért való békés küzdelem eredményeinek megosztása; valamint 4. aktív részvétel az európai identitás és új nemzetközi rend építésében.⁹ A 2007 decemberében eredményt hirdető építészeti pályázatot Gdańsk városa és Kulturális Minisztérium Lengyel Köztársaság Kulturális Örökség Osztálya is támogatta. Az eredmény pedig az Európai Szolidaritás Központ, amely egyéves működése után, 2016-ban elnyerte az Európa Tanács Múzeumi Díját.

¶ A Szolidaritás mozgalom kiemelkedő jelensége, a mai közéletre kiható kulturális és társadalmi emlékezete több értelmet nyerhet, ha megtudjuk, mennyire önálló identitásnak számít Gdańsk városa. A város lakói 1998 óta folyamatosan újválasztották polgármesterüknek a kifejezetten haladó gondolkodású Paweł Adamowiczot. Adamowicz az a polgármester a város történetében, aki a bevándorlóknak szóló integrációs programjai mellett hathatós támogatója volt az ESC létrehozásának is. Érdemei okán a World Mayor 2016 díj jelenlegi jelöltje is. A város mai státusát, a lengyel névvel Solidarność mozgalom sikerét, Gdańsk különállóságát abban a kontextusban érdemes nézni, hogy a város mindig is kétnyelvű, többkultúrájú közeg volt. Ebből adódóan pedig egy állandó kontaktzónát jelentett a különböző identitások között, amire a város kifejezetten büszke. Ez a fajta nyitottság és szellemi dinamika jellemzi az ESC intézményét is.

¶ Az épület már a megérkezéskor mély benyomást tesz az emberre. A rozsdás fémborítás, az enyhén megdöntött forma, a függőleges és merőleges elemek egymást ki nem oltó együttese mind a Szolidaritás mozgalom lényegét igyekszik kifejezni. Az összes beérkezett pályaművet megjelentető kiadvány az első helyezett pályamű megindoklásában a következő értékeket nevezte meg: egyszerűség, dinamika, hozzáférhetőség, időtlenség, a Szolidaritás lengyelarcúsága és univerzalizmus.¹⁰ Sokféle módon lehet értelmezni a Fort Design Studio¹¹ munkáját, de talán mégiscsak a legérzékletesebb hasonlat az épületstruktúra hajótestre utaló formája. Ezt a szimbolikát erősíti a hajógyárakra annyira jellemző rozsdás felületek nagy aránya is. Az épület emberléptékűségéhez járul hozzá a külső homlokzatán, valamint a belső térben alkalmazva barna, fényben vörös színű, érdes fémfelület, valamint a parkosított (!) fogadótér.

¶ Az intézmény elsődleges jelentőségét azonban az elhelyezkedése adja. A Szolidaritás tér 1. szám alatt található épület az egykori Lenin Hajógyár területén található. A hajógyár még mindig létezik, és ebből a szempontból egy erős kontextuális kontinuitásról beszélhetünk, amely a múltbéli társadalmi közösséget

[10] Uo. 19.

[11] Az épület vezető építészei Wojciech Targowski, Piotr Mazur, Antoni Taraszkiewicz, Paweł Czarzasty.

széles körű,
rendszerellenes,
szakszervezetbe
tömörülő civil
ellenálló mozgalom

köti össze annak kortárs kulturális emlékezetével. A tér központjában az 1980-ban emelt emlékmű áll, amit az 1970. decemberi tüntetés során meggyilkolt hajógyári dolgozók emlékére emeltek. A brutális, 43 méter magas betonkeresztek, amelyeket egy-egy horgony díszít, jól kifejezik a mozgalom sokrétűségét és a társadalmi ellenállás széleskörűségét. Az emlékműállítás nem melleleg a szovjet blokk első olyan emlékezetpolitikai aktusa volt, amely az akkori, még regnáló hatalmi elnyomás áldozatairól szólt. Magyar kontextusban nehezen értelmezhető annak a széles körű, rendszerellenes, szakszervezetbe tömörülő civil ellenálló mozgalomnak a példája, ami a munkások jogainak széles körű védelmére, a szociális rendszer megreformálására jött létre. Fennállásának első évében megközelítőleg kilencmillió ember csatlakozott a mozgalomhoz. A katolicizmus intézménye és társadalmi beágyazottsága sem választható le a mozgalom identitásáról. Mára elvitathatatlanak tartják az események megindulásában Karol Wojtyła krakkói érsek pápává választását, aki a Vatikán fejeként először látogatott el szocialista országba.

A huszadik századi lengyel történelemnek több identitásközösséget átfedő alakjai bonyolultan árnyalják a második világháború lengyel–zsidó veszteségeinek narratíváját és azok közös elismerését.

¶ Erős indítása az állandó kiállításnak a hajógyári dolgozók falemezekre piros betűkkel festett huszonegy követelése. A megközelítőleg háromezer négyzetméteres épület első két emeletén helyezkedik el az állandó kiállítás, amely hét termen keresztül, hol egykori terek újraalkotásával, hol eredeti tárgyak installációvá formálásával idézi meg 1980 nyarát és a szakszervezeti mozgalom kifejlődését. A kiállítás néhol túlzásba esik a múltbéli terek és a múlt tárgyi kultúrájának hangulatteremtésével, így olykor a berlini DDR Múzeum nosztalgiahangulatú „retroszobáit” juttatja az ember eszébe. A DDR Múzeummal ellentétben a hét teremben mindez arányosan terül el, s a termeket megfelelő interaktív tartalommal töltötték meg. Ennek révén a kiállítási anyag szélesebb látogatókört is képes megszólítani. Az ESC közép-európai és egyben nemzetközi jelentősége nem áll meg az emlékezet tereiben. Az intézmény egy tudásközpont saját könyvtárral, folyóiratolvasóval, kutatóközponttal, kisebb kiállítóterekkel és auditóriummal. Az épületben található Lech Wałęsa elnöki irodája is, valamint két évente választás útján tíz civil szervezet kap helyet és infrastrukturális támogatást.

egy tudásközpont
saját könyvtárral,
folyóiratolvasóval,
kutatóközponttal,
kisebb
kiállítóterekkel és
auditóriummal

dinamikusan működő, további értelmezési lehetőségeket, kapcsolódási pontokat és diskurzuslehetőségeket rejtő rendszer

¶ Az intézményi vezetés is hűen tükrözi a kulturális központ programjainak üzenetét. A 2014-ben megnyílt ESC igazgatója Basil Kerski kulturális menedzser, szerkesztő, politológus és esszéista, aki az 1970-es években költözött Lengyelországba családjával Irakból, majd tanulmányait Berlinben végezte. Kerski az integrációt, a kulturális többbretűséget, a párhuzamos otthonosságérzést több szociokulturális környezetben ismerhette meg, ez az intézmény karakterében is jól tükröződik. A múzeum, az archívum és a könyvtár mellett külön osztály jutott a társadalmi gondolkodásnak és a civil kulturális területnek. Utóbbi vezetője Jacek Kołtan, szintén Németországban végzett filozófus, aki látogatásunkor részletesen bemutatta az állandó kiállítás tartalmát és létrehozásának megfontolásait. Az intézmény felerészben európai uniós, felerészben pedig városi pénzből jött létre. Legfontosabb aspektusa, hogy lokális fókuszát kreatívan terjeszti ki egy közép-európai, de sokkal inkább európai kontextusra. Ettől olyan hasznos és élvezetes ez a jól értelmezett tér, amely mind formailag, mind programjait tekintve egy dinamikus működő, további értelmezési lehetőségeket, kapcsolódási pontokat és diskurzuslehetőségeket rejtő rendszer. Ettől egyből otthonos érzése támad a legkülönbözőbb nemzetiségű látogatóknak ebben a jól megfogalmazott térben, amely a hajógyártól látótávolságra, a Lenin Hajógyár második számú kapujától csak egy kis ugrásra helyezkedik el. Az ESC nem a szigorú és kívülálló számára nehezen értelmezhető nemzeti és történeti zárványfogalmakba szorította bele a Szolidaritás mozgalmanak lényegét, sokkal inkább egyetemes értékrendű alkotó- és gondolkodóteret hozott létre.

EMIGRÁCIÓ MÚZEUM (GDYNIA)

¶ Az Emigráció Múzeum Lengyelország első olyan múzeuma, amely a lengyel elvándorlásra koncentrál, természetesen a legtagabb történelmi látókörben. A múzeum 2015 májusában abban a kikötőépületben nyílt meg, amelyet 1933-ban építettek modern stílusban, és milliók érkezésének és távozásának volt tanúja. Az egykor Európa egyik legmodernebb épületének számító kikötői állomás újjáépítése és múzeumi környezetté való alakítása a JESSICA program¹² keretében, az Arsa Design Studio munkájának köszönhetően valósult meg. Az eredmény kivételes.

[12] A Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas az Európai Bizottság, az Európai Beruházási Bank és az Európai Tanács Fejlesztési Bankjának közös projektje, amely fenntartható városfejlesztési programokat támogat.

¶ A fenti két intézményhez hasonlóan az Emigráció Múzeum esetében is szembeötlő a jól megfontolt és jelentős történelmi szimbolikával megtöltött tér választása. A gdyniai kikötő elhagyatott, a második világháború alatt többször megsérült, 1988-ig hatalmas tengerjárókat fogadó épülete a háború körül kialakult

a háború körül
kialakult
népvándorlási
hullám egyik jól
szervezett centruma

a „híres
elvándoroltak”
képcsarnoka

népvándorlási hullám egyik jól szervezett centruma volt a Balti-tenger partján, az indulási csarnokkal, a környékbeli Grabówek negyedben épült emigrációs táborral és hotellel, valamint a Babe Dołi karantén kórházzal. A kiállítás az elvándorlás és útra kelés eredetét veszi alapul. Az első teremben rövid bevezető található a „híres elvándoroltak” képcsarnokával, ahol a ma embere a névtelenségből kiemelkedő személyekre, Adam Mickiewiczre, a költőre, Frédéric Chopinre, a zeneszerzőre, Józef Bemre, a politikusra ismerhet rá. A „híres elvándoroltak” a maguk korában nem voltak egyediek, egyek voltak azokkal az átlagosnál átlagosabb emberekkel, akik akárcsak napjaink elvándorlóit keltek útra menekülteként egy másik földrészre, egy jobb sors reményében. Ezzel a felvezetéssel pedig átvezeti az egyszemélyes üldözött, menekülő és kalandor perspektíváját a tömeges migráció élményébe. Innen mutatja be a múzeum azokat az alapvetően lengyel élethelyzeteket, amelyek a későbbi tömeges elvándorlások kiváltó okaivá váltak. A múzeum folyamatosan, de túlzásoktól tartózkodva játszik a berendezett parasztház vagy egy harmadosztályú tömegszállásos hajókabin imitált tereivel. A kiállítás lineáris idővonalat követ, olyan fordulópont-

*A kiállítás és egyben az intézmény üzenete,
hogy ebből a lokális lengyel perspektívából
is látható a mindenfajta emigráció mögött
álló kényszer.*

okat felfűzve rá, mint a Nagy Emigráció 1831-től 1870-ig tartó időszaka, az ipari forradalom az 1770-estől az 1850-es évekig, a huszadik század eleji tömeges elvándorlás az Egyesült Államokba, a lengyel földművesek Dél-Amerikába települése, a második világháború és a Lengyel Népköztársaság viszontagságos évei, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozás ideje. A kiállítás azonban nem fejeződik be ezen a ponton. Egy repülőgép belső, kissé talán esetlen, mégis érzékletes terébe érkeve az ember elgondolkodik azon, hogy mára mennyire elmosódott az utazás és emigrálás fogalmai közötti szigorú különbségtétel. A korábbi véglegességek és visszafordíthatatlanságok megszűntek. Hisz az unióban vagyunk, ahol csak egy személyi igazolvánnyal utazunk, ha kell, a szomszédos országokban vállalunk munkát, és este hazaérkezünk, de ha messzire megyünk, akkor is néha hazatérünk, hazatérhetünk. Mert aki egyszer megérkezett az Ellis Islandre, és átverekedte magát a bevándorlási hivatal bürokráciáján, letelepedési engedélyt, netán állampolgárságot kapott, nem könnyen csomagolt újra össze, hogy továbbmenjen. Ma azonban az állandó és folytonos migráció idejét éljük. A múzeum erre a sokszínűsége reflektál érzékenyen,

korábbi
véglegességek
és visszafordíthatatlanságok
megszűntek

az állandó és
folytonos migráció
idejét éljük

és relativizál minden mozgáskísérletet. A kiállításnak része Adam Mickiewicz, de ugyanúgy része a New Yorkba érkező lengyel parasztasszony, a Palesztinába vándorló első zsidó telepések egyike vagy a napjainkban Londonban dolgozó lengyel pincér is.

aktív kulturális
centrum

¶ Az Emigráció Múzeum jóval kisebb intézmény, mint a POLIN vagy az ESC, de innovációban nem marad el tőlük. Karolina Grabowicz-Matyjas igazgató a kutatókból, az állandó kiállítás kurátoraiból, önkénteseiből, valamint az oktatásért és kulturális programokért felelős kollégákból álló csapatával aktív kulturális centrumként működteti a múzeumot. A kutatás mellett nagy hangsúlyt fektetnek képzőművészeti projektekre, múzeumi oktatásra, mind a lengyel diaszpórára (Polonia), mind pedig a tágabban vett migrációs folyamatokra reflektálva. A kiállítás és egyben az intézmény üzenete, hogy ebből a lokális lengyel perspektívából is látható a mindenfajta emigráció mögött álló kényszer. Emigrálni, szülőhelyet és egy ismert kulturális közeget magunk mögött hagyni nem új keletű dolog, mindig is egy alapvetően gazdasági-politikai kényszer szülte döntés, aminek egy új helyszínen új állapot és új identitás az eredménye. Arról, hogy ez jó vagy nem jó, ítéletet nem lehet mondani. Egészen egyszerűen tény.

minden igazságra
érzékeny kulturális
központok ezek,
amelyek nem
egy önmagukba
záródó narratívát
hordoznak

¶ Ezeket az intézményeket jogosan nevezhetjük Karski bonyolult örökségének. Nem csak Karski hetven évvel ezelőtti vállalását teljesítik, hanem a tudni és tudatni hivatására vállalkoznak, és emlékeztetnek mindazokra, akik életük egy adott pontján a maradás helyett mégis a diaszpóra létet választották. Dinamikus, de minden igazságra érzékeny kulturális központok ezek, amelyek nem egy önmagukba záródó narratívát hordoznak. Éppen ellenkezőleg. Nyitottságukkal a minket körülvevő, állandóan változó világra reflektálnak. Mindez jelenti a megváltozott minőségű és struktúrájú információcserét, a tömegkommunikáció befolyásoló erejét és egyre kevésbé megbízható tájékozási pontjait. Az ilyen útvesztőkben pedig ezek az intézmények jelentik a garanciát arra, hogy lehet és kell tájékozódni. Karski háború alatti tevékenysége, meghurcoltatása mind az információ elhallgatásáról, manipulálásáról, megszerzéséről, továbbításáról szólt. Azért küzdött, hogy a nem tudás helyét a tudás vegye át a lehető legtöbb ember elérésével. Sok esetben vélhette azonban úgy, hogy nem ért céljt. Éppen ezért ezeket az intézményeket méltán tekinthetjük sikerre vitt örökségének, mintegy jeléül a hiteles információszerzésnek és a társadalom széles körű tájékoztatásának. Ha a 21. századi Lengyelország és Közép-Európa ilyen intézményekkel kívánja múltját feldolgozni és ennek a folyamatnak köszönhetően új helyét megtalálni, akkor, azt hiszem, a régiónak lehetősége lesz önmagát megérteni és elfogadni.

A bécsi Zsidó Múzeum állandó kiállítása
Jüdisches Museum, Bécs